

HET EERSTE GENTSE BOEK

Op 8 april 1983 zal het precies vijfhonderd jaar geleden zijn dat te Gent het eerste gedateerde boek van de pers kwam. In 1869, bij het afsluiten van het zevende deel van de *Bibliographie gantoise*, had Ferdinand van der Haeghen toen reeds 14 762 gedrukte werken in zijn standaardwerk kunnen opnemen. Dit aantal is sedert 1869 sterk toegenomen. Hoeveel boeken er verder te Gent sedert het einde van de Eerste Wereldoorlog verschenen, niemand is daar in staat toe nauwkeurige gegevens te verschaffen. Het minimum dat voor deze herdenking kan gedaan worden is zeker een kleine mededeling in Ghendtsche Tydinghen.

Hoe zag de toestand, tenminste in grote trekken, er uit toen *Arend de Keysere* (1) van wal stak? Thans wordt algemeen aanvaard dat Gutenberg, zoniet de boekdrukkunst in Europa heeft uitgevonden, dan toch zeker op punt heeft gesteld. Het gieten van losse metalen letters en het gietinstrument behoren tot het voornaamste van zijn uitvinding. Wat Laurent Coster betreft, alhoewel hieromtrent niet alles duidelijk is en enkele problemen open blijven, wordt Haarlem niet langer als de plaats van uitvinding aangenomen. Om kort te zijn verschijnt te Mainz in 1454 de eerste gedateerde gedrukte aflatbrief en in 1455 de beroemde 42-regel Bijbel. In 1460 drukt men te Straatsburg en wellicht rond 1466 te Keulen. Om ons te beperken tot de Nederlanden vermelden wij dat in 1973 op grootse wijze bij ons de vijfhonderdste verjaardag van de boekdrukkunst in onze gebieden gevierd werd met een belangrijke tentoonstelling te Brussel. Afgezien van enkele stukken die men als prototypografie en blokboek bestempelt en wellicht voor 1473 gedrukt werden verschenen in 1473 te Utrecht en te Aalst de eerste gedateerde boeken. Daarna volgen Brugge 1473/74, Leuven 1474, Brussel 1475, Antwerpen 1481, Oudenaarde 1480 en Gent 1483. Waarom A. de Keysere eerst in Oudenaarde begonnen is en pas na een paar jaar naar Gent verhuisde, daarvoor is nog geen voldoende verklaring gevonden. Wij stellen vast dat hij in 1480 te Oudenaarde een *Hermannus de Petra* drukt, een stevig in-folio van 136 bladen dat wellicht zijn proefstuk niet zal geweest zijn en dat wij, bij gebrek aan iets anders, als eerste boek te Oudenaarde gedrukt kunnen vermelden. Na nog een tiental andere stukken te hebben gedrukt, aflatbrieven, enkele werken in het Latijn, het Frans en het Nederlands, begint hij einde 1482 te Gent te werken.

In Gent, gevestigd *delez le belfroy* (bij het Belfort), zonder precies te kunnen zeggen waar, herbegint hij met volle moed. Hij beschikt er over 3 lettertypen (een bastaard en twee gotieken), twee drukkersmerken, en wellicht slechts één degelijke pers.

Bekijken we even van naderbij wat hij te Gent gedrukt heeft. Zijn eerste

gedateerd boek is het *Verdrag van Atrecht (Arras)*. Deze Vrede werd gesloten te Atrecht op 23 december 1482. Het enig overgebleven exemplaar van dit drukwerk, in het Frans opgesteld, vermeldt op de laatste bladzijde : *Impresse a gand delez le belfroy par Arnoul de keysere le viij^e iour dapuril (d'avril) lan Mil. cccc. quatre vingt et trois.* (Afb. 1 en 2).

Dit Verdrag, afgesloten tussen de 41 vertegenwoordigers van Maximiliaan van Oostenrijk en de 4 van Lodewijk XI van Frankrijk, was volledig in het voordeel van de Franse koning.

De Gentenaars, geïnspireerd door hun kortzichtig particularisme en hun antibourgondische politiek, hadden een belangrijke rol gespeeld bij de afsluiting ervan. Dit Verdrag stipuleerde dat de dauphin Charles, de latere koning Charles VIII, zijn verloving met de dochter van de Engelse koning Edward IV, zou verbreken om de driejarige prinses *Margaretha van Oostenrijk*, de dochter van Maximiliaan, te huwen. Het meisje zou ondertussen in Frankrijk opgevoed worden, in afwachting dat ze de huwbare leeftijd zou bereiken. De bruidschat echter, die ondermeer Artesië en Bourgondië omvatte, zou onmiddellijk in de handen van Lodewijk XI overgedragen worden die daardoor ook hoopte tussen te komen in het

**Le traictie de la paix Impresse a
gand delez le belfroy par Arnoul
de keysere le viij^e iour dapuril lan
Mil-cccc - quatre vingt et trois -**

Afb. 1. Titelblad van het Verdrag met één van Arends 2 drukkersmerken. R.U.G., Gent 15.

graafschap Vlaanderen. Lodewijk XI zette alles in het werk om dit Verdrag vlug te drukken en te verspreiden. Men kent 7 edities in Frankrijk en deze van de Keysere die behalve de Franstalige ook een Nederlandstalige drukte. Van deze laatste druk is geen enkel exemplaar bekend. Is het Verdrag de eerste gedateerde Gentse druk, toch geloven wij niet langer dat dit het eerste boek is in onze stad gedrukt. Een ander boekje, een theologisch

Phelippe de crevecuer seigneur desquesdes de lannoꝝ. Conseillier
 & chambellan du roy nostre sire / son lieutenant et capitaine ge
 neral ou pais de picardie cheualier de son ordre Oluier de qua
 cuan cheualier consillier et chambellan du roy nostre seigneur
 et son lieutenant en la ville de francise at arvas. Jehan de le
 maquerie consillier du roy nostre seigneur & premier president en sa court
 de parlement a paris. Jehan gainn maistre d'hostel. Tous ambassadeurs co
 muns du roy nostre souverain seigneur. Jehan de lannoꝝ abbe de saint berth
 chancellor de lorde de la toison d'or / Philippe abbe de saint pierre lez gand.
 Gossuin abbe d'affleghem. Guillaume abbe domont de lorde de saint denoit.
 Jehan seigneur de lannoꝝ de curme & de selbarg Jehan de bergtes seigneur de
 walbath. Banduin de lannoꝝ seigneur de molentbays cheualier & ordre
 consillier et chambellans. Jehan de le bouerie seigneur de hierkecque & de
 wierez chancellor de brabant. Paul de baensf seigneur de Wormezelle pres
 dent de flands. Jaques de gouz seigneur d'ausbi cheualier consillier & cham
 bellan & hanle bailli de gand. Jehan duffay consillier & maistre des reques
 tes ordinaire de l'ostel. Edward nyenman & Jehan de leet secretaires en ordon
 nance de nostre tresordoube seigneur monseigneur le duc Maximilien : Je
 han pinnoth cheualier bourgmaistre Jehan colads escheuin de la ville de lou
 uain. Gyeolias de beluelde. Roland de mol cheualiers escheuins. Gerard rol
 land consillier pentionnaire de la ville de Bruxelles Jehan de delghens bourg
 maistre Jehan de dymerfelle cheualier escheuin de la ville d'anners. George
 de la moere premier escheuin de la hente Guillaume de rj premier consillier Ja
 ques de steentverpote consillier des escheuins des pechons de la ville de gand
 Jehan de witte seigneur de caddeuoirde bourgmaistre de la ville de bingee.
 Jehan denpe wendhoue cheualier. Gilles guiselm consillier et Jehan coene
 pentionnaire de la ville d'yppe Jaques de landas escheuin Jehan francois con
 sillier de la ville de lille Sunon de herchus premier escheuin. Jehan de la ma
 tie consillier de la ville de douay : Epistofle gautier premier escheuin de la
 ville de mons. Jehan fourneau clerc du halage de hagnaw. Bernois wans
 bare consillier de la dite ville de mons Thiers le pointre escheuin. Robert
 teney consillier de la ville de walembiennes Robert demaneuille cheualier
 bailli Gyeole d'auerhout maieur David d'andenoot escheuin Philippe de fise
 saint legier consillier. et Robert des pres procureur de la ville de saint omer
 Tous ambassadeurs communs et deputes de mon seigneur le duc tant en son
 nom que ou nom de messeigneurs le duc phelippe & madamoiselle margarete
 d'auspice ses enfans nos princes et seigneurs naturels / et des estats de leurs
 pays ont pour eulx que aussi pour et ou nom d'eulx duc phelippe. et damo
 iselle qd tous ceulx qui ces presentes lettres verront salut feroient faisons que
 en toutes les parties a nous donnees & cy apres inferees. Nous auons fait ac
 cepter / promis & inter faisons acceptons promettons et iurons paix final vraye
 en intelligence et alliance perpetuelle entre le roy. monseigneur le duc phelippe

traktaatje over de mis van de pseudo Thomas van Aquino, eveneens van de pers van A. de Keysere maar zonder datum, is volgens ons onderzoek nog vóór het *Verdrag van Arras* gedrukt geworden. Dit boekje, dat pas onlangs door ons grondig onderzocht kon worden, moet op grond van de lettertypen vóór april 1483 gedateerd worden en is te Gent en niet langer in Oudenaarde gedrukt geweest. Te Gent drukte A. de Keysere verder diverse aflaatbrieven. Deze stukken, op één blad perkament en eenzijdig bedrukt, vormden toen een goed afzetprodukt voor vele drukkers. Vergeten wij niet dat Gutenberg hiermee ook startte. Deze aflaatbrieven, in opdracht van de geestelijkheid, verschaften aan de houders kwijtschelding van diverse straffen mits bepaalde voorwaarden na te leven: biecht, pelgrimage, geld, enz. Zij zijn meestal ingevuld op naam van de persoon die de aflaat verwierf. Een mooi voorbeeld hiervan is het exemplaar uit het Rijksarchief Gent, fonds de Preudhomme (Afb. 3). De aflaat is uitgevaardigd door Innocentius VIII met als aflaatcommissaris van onze gewesten R. Peraudi. De opbrengst diende om de oorlog te bekostigen tegen de Turken en de verdediging van het eiland Rhodos. Ons exemplaar is ingevuld op naam van Jacobina sbaens filia Rolandi militis 6 april en werd door de Keysere in 1487 gedrukt. Het is verder een mooi voorbeeld van zijn talrijke door hem gedrukte aflaatbrieven en wij vestigen de aandacht op de houtsnede-initialen.

Maar keren wij terug naar zijn meer substantiële boeken. Er is vooreerst de *Rhetorica divina* van 22 augustus 1483 van de hand van Willem van Auvergne. Het is een belangrijk spiritueel traktaat van een honderdtal bladzijden gewijd aan het gebed en de manier van bidden. In het boek is ook een brief afgedrukt van de drukker zelf, een zeldzaam voorkomen in de Nederlanden. Hij betitelt daarin zichzelf als *librorum utiliorum qualiscunque promulgator* en richt zijn brief aan P. Raynaudus, de prior generalis van de karmelieten. Wellicht bekwam hij de opdracht tot drukken van de Gentse karmelieten. Een ander belangrijk boek dat opvalt door het gracieuse karakter is zijn *Psalterium* van 26 april 1487. Dit kleine boekje, waarvan ook maar een exemplaar bekend is, bevat de 150 psalmen in de vertaling van de H. Hiëronymus. Het is wellicht de eerste maal dat een dergelijk werk in de Nederlanden verscheen want het drukken van bijbels was een specialiteit van het buitenland. Het bleef goedkoper een Latijnse bijbel bv. in Duitsland te kopen waarmee onze drukkers niet konden concurreren.

Maar de belangrijkste onderneming van onze Gentse drukker is ongetwijfeld de beroemde *Boethius* van 3 mei 1485. Geen enkel werk in de Nederlanden gedrukt kan hiernaast gelegd worden. Geilhovens *Gnotosolitos* van de Broeders des Gemenen Levens te Brussel (25 mei 1476) was weliswaar een imposant in-folio maar is, wat de typografie betreft, bij lange

niet zo ingewikkeld als de Boethius.

Dit werk waarin de Wijsbegeerte, in de gedaante van een vrouw, Boethius komt troosten die in de gevangenis zit opgesloten, was gedurende de ganse middeleeuwen een veel gelezen boek en blijft nu nog steeds het lezen waard. De uitgave door Arend ondernomen bevat de Latijnse tekst, een Nederlandse vertaling en een uitvoerige commentaar eveneens in het Nederlands. Dit verklaart de 360 ff. in groot formaat. Het imposante karakter ervan is ook de reden waarom dit boek het minst zeldzame van alle de Keyseres drukken is gebleven. Een 40 tal exemplaren zijn bekend en soms verschijnt er nog een op de markt. Zo werd voor een paar jaar een onvolledig exemplaar te Brussel geveild voor 300 000 frank. Bovendien heeft de drukker bij de aanvang van elk van de vijf boeken waaruit de Boethius bestaat een halve bladzijde blanco gelaten voor de miniatuur. Talrijke exemplaren zijn bijgevolg mooi verlucht. Zo is bv. het exemplaar, Gent 2, uit de universiteitsbibliotheek, zoniet het mooiste, dan toch een representatief voorbeeld hiervan. De spirituele bezitter schreef verder in het boek : Desen bouck behoert toie Joos de Vos diese vynt ofte weder brynt die zael hebben een zelve penninck ofte decaette ofte demuus ofte descoenste dochtere vanden huus int jaer anno 1567 den 28sten december. Voorwaar een moeilijke keus voor de gelukkige vinder.

Toch moet onze drukker wat te hoog gemikt hebben bij het aangaan van deze onderneming. Een dergelijk boek op ongeveer 300 exemplaren drukken kostte ook toen zeer veel geld, vooral aan papier, en de Boethius heeft hem geen winst maar veeleer verlies bijgebracht. En, wat men ook moge denken over de belangeloosheid van vele drukkers, ze waren toch in de eerste plaats handelaars. Zo weten wij dat na zijn dood in 1490 zijn weduwe nog een honderdtal exemplaren ten verkope beschikbaar had. Ja, in die tijd bestond nog die onaangename gewoonte niet om een langzaam afnemende stok te solderen. Wat er ook van zij en afgezien van de financiële kant, de Boethius blijft een belangrijk boek. Hoek, die grondig het werk heeft onderzocht, schrijft hieromtrent als volgt : Het is de eerste zelfstandig en rechtstreeks uit het Latijn vervaardigde Nederlandse Consolatio-vertaling. Zij is het werk van een filosofisch goed geschoold vakman... die aan de Nederlanden de eerste wetenschappelijk Consolatio-overzetting heeft gegeven.

Nadien moest de Keyseres wel wat uitbollen. Hij drukte verder nog een *Donatus*, dé grammatica om Latijn te leren, een reeks aflatbrieven en in 1488 een drietal verdragen waarbij opnieuw Maximiliaan betrokken was. Zijn laatste drukken waren een *Kalendarium* voor de Karmelieten en de zeer mooie, fragmentarisch bewaard gebleven *Horae Beatae Mariae Virginis*. De fragmenten hiervan, die voor een gedeelte bewaard worden in Kopenhagen en in Cambridge, vallen op door een ganse reeks hout-

Numeris presentes litteras inspecturis Raymundus mundi sacre pagine p[ro]fessor Archidiaconus in ecclesia xane-
 nona Sancte sedis aplice p[ro]thonotarius orator Nuncius et commissarius in hac parte salutem Notum facimus q[uo]d
 sanctissimus d[omi]n[us] n[ost]r[us] d[omi]n[us] Innocentius papa octavus Cunctis vicisq[ue] sexus fidelib[us] pro tuitione orthodoxe fidei con-
 trat hucos manus adiutrices portigentib[us] preter iubileum et alias facultates in litteris desuper confectis conten-
 tas Quatenus possint eligere confessionem seculari vel regulari qui eos ab omnib[us] excessib[us] et delictis p[ro]ter q[ui]b[us]
 sodi aplice s[er]uati totiens quotiens opus fuerit absolueri possit Et insup[er] totiens q[ui]ens ad tale statum deuenit ut de ass[er]u-
 liter de eor[um] morte dubitare atq[ue] in morte articulo plenaria om[n]i suor[um] peccator[um] remissionem eis valeat imp[er]tiri de sue plenitudine po-
 te statim facultatem concessit
 Facultas associationis siue participationis omnium ecclesie suffragiorum
 Voluit q[ui]s idem sanctissimus d[omi]n[us] n[ost]r[us] motu p[ro]prio omnes singulos h[uius]m[od]i benefactores atq[ue] eor[um] parentes defunctos at eor[um] h[er]e-
 factores qui cum caritate decesserit in oib[us] p[ar]tib[us] / suffragiis / missis / elemosinis / ieiuniis / orationib[us] / disciplinis / et ceteris oib[us] spi-
 ritualib[us] bonis que fiunt et fieri poterunt in tota vniuersali sacrosancta xpi ecclesia militante et oib[us] m[em]bris eiusdem ipsorum par-
 tidis fieri Cum itaq[ue] deuot[us] in xpo ad ipsius fidei piam subuen-
 cionem et defensionem iuxta summi p[ap]alis intentione[m] p[er] p[re]sentes sibi in h[uius]m[od]i testimonium a nobis traditas approbamus contu-
 leat eiusdem auct[orit]atis p[ap]alis sibi ut indulget p[ro] tuitione fidei concessa quo ad in superiorib[us] contenta vti gaudere valeat merito constat
 esse concessum Datum sub sigillo ad hoc deputato die Mensis Anno domini millesimo .LXX. lxxxvij.

Forma absolutionis in vita totiens quotiens

In teatur Tu es d[omi]n[us] n[ost]r[us] ih[esu]s x[rist]us p[ro] merito sue passionis te absoluat Auct[orit]ate cuius aplice michi in
 hac parte commissa et tibi concessa te absoluo ab omnib[us] peccatis tuis In nomine patris et filij et

Forma absolutionis et plenarie remissionis in mortis articulo reali vel de iustissimi

In teatur Tu es d[omi]n[us] n[ost]r[us] ih[esu]s x[rist]us p[ro] merito sue passionis te absoluat et ego auct[orit]ate
 ip[s]ius et apostolica michi in hac parte commissa et tibi concessa te absoluo Primo ab om[n]i sententia
 excommunicationis maioris vel minoris si quam incurristi Deinde ab omnib[us] peccatis tuis Conferen-
 do tibi plenariam omnium tuorum peccatorum remissionem Remittendo tibi penas purgatorij. In nomi-
 ne patris et filij et spiritus sancti. .H. M. G. D.

72 Afb. 3. Aflaatbrief ± 1487 verleend door paus Innocentius VIII. De 2 exemplaren die van deze aflaat, bewaard op het Rijksarchief te Bergen (Mons), werden in 1940 vernield. Alleen een reproductie van de aflaat staat ter beschikking van de wetenschap.

snede-illustraties. Tientallen gracieuse houtsnede-borduren (planten, bloemen en dieren) omringen er diverse voorstellingen uit de Bijbel of portretten van heiligen. De volledige reeks afbeeldingen van de Horae kan de nieuwsgierige lezer vinden in ons boek gewijd aan A. de Keysere in 1973 verschenen.

Begin 1490 overleed onze Gentse prototypograaf, wellicht in volle activiteit, want wij weten dat zijn weduwe in juli 1490 door de stad betaald werd voor het printen van 300 copieën *vanden payese lest ghemaect te Tours* (het verdrag van Montils-les Tours van 29 oktober 1489).

Dit is zowat het voornaamste wat we over Arend de Keysere, niet de minste onder zijns gelijken, met zekerheid weten. Na hem valt de pers te Gent voor enkele decennia stil om pas in 1513 herop te leven en met Joos Lambrecht vanaf 1536 opnieuw een grote bloei te kennen.

- (1) Deze de Keysere verwarre men best niet met zijn 2 naam- en stadsgenoten, doch geen verwanten, die enkele jaren na hem hetzelfde vak zouden geoefend hebben. Pieter de Keysere die woonde aan het Sint-Veerleplein en wiens wereldberoemd panoramisch gezicht op Gent (1524) in G.T. gereproduceerd werd op blz. 32 van het maartnummer 1972. Robert de Keysere, de bekende humanist van wie men met geen zekerheid kan zeggen dat hij te Gent drukte niettegenstaande hij als drukkersmerk de Maagd van Gent gebruikte. Hij bewoonde Lintworm (Sint-Michielsbrug). (V. W.)

J. MACHIELS

OPROEP AAN ONZE LEZERS

Om te kunnen voldoen aan de talrijke vragen naar oude nummers van ons tijdschrift "Ghendtsche Tydinghen", doen wij beroep op uw medewerking om afstand te doen van nummers of jaargangen die niet meer worden gebruikt.

Een overeen te komen vergoeding voor deze vriendendienst kan desnoods overwogen worden.

De inlevering gebeurt op het Documentatiecentrum (Convent Engelbertus, Groot Begijnhof, huis nr. 46, Sint-Amansberg), alle zondagen van 10 tot 12 u.

Het D.C. is gesloten op feestdagen en in de maanden juli en augustus. Wij danken u vooraf voor uw geste.

De bibliothecaresse,
Mevr. Van Geluwe-Eggermont A.